

Peterburi eesti Jaani kiriku ajalugu: eile, täna, homme

Veronika Mahtina

Peterburi Eesti Kultuuriselts

Eesti Jaani kirikust Peterburis sai religioosne, kultuuriline ja ühiskondlik keskus mitte ainuüksi Peterburi eestlastele vaid kogu Loode-Venemaa eestlaskonnale. On ilmne, et siit lähtunud impulsid jõudsid koguni Eestini, mõjutades vahetult ajaloo kulgu. Eesti luteri kogudus etendas üliolulist osa mitme põlvkonna Peterburi asunud eestlaste jaoks juba alates selle loomisest Neeva kallastel 18. sajandi teisel poolel, eriti pärast kirikuhoone rajamist.

Peterburi eesti luteri koguduse kujunemise algus oli seotud Vassili saarega, kus 18. sajandil tekkis I Kadetikorpuse juures saksa-läti-eesti luteri kogudus. (III. 1)

Eesti kogukonna edasine kujunemine alates 1840. aastatest ja pärast saksa kogudusest eraldumist on tihedalt seotud Peterburi üsna omapärase linnaosa – Kolomnaga. Siin 16. mail 1843 Drovjanoi põigis renditud ruumis leidis aset Jaani kiriku sisseõnnistamine. (III. 2,3)

Krunt, kus praegu seisavad Jaani kirik ja kogudusele kuulunud hoonete kompleks, asub ka Kolomna – Dekabristide ja Masterskaja tänavate nurgal (kiriku varasem aadress Ofitserskaja tänav 54, nüüdne Dekabristide tänav 54A). (III. 4,5)

Lisaks kirikuruumidele olid siin eesti koguduse teenistumaja, koolimaja ja üürimaja. Kõrge kellatorniga Jaani kirik oli Ofitserskaja tänav ja kogu Kolomna ehe. (III. 6)

Jaani kiriku kogudusega oli seotud enamik siinsetest kuulsatest eestlastest – kirikuõpetajad, heliloojad (nt Jakob Hurt, Jakob Kukk, Johannes Kappel, Rudolf Tobias jt) – aga ka tuhanded tavalised eestlased, kes olid Jaani koguduse liikmed.

Võib öelda, et Jaani kiriku ajalugu ongi Peterburi eestlaskonna ajaloo peegel, kus on kajastatud kõik murdepunktid – eestlaskonna ja Peterburi linna elu rõõmsad ja traagilised momendid. Uurimistöö käigus tehti katse koostada kronoloogia peamistest daatumitest kuni tänase päevani.

Oma missiooni täitis pühakoda nii revolutsioonieelsel perioodil kui ka sõjaeelsetel aastatel – kuni kiriku sulgemise, rüüstamise ja ümberehitamiseni 1930. aastate alguses.

Jaani kiriku ajaloo uurimine algas tasapisi Jaani koguduse taastamise ja Jaani Kiriku Fondi asutamisega. Sellega on tegelenud koguduse liikmed ja Jaani Kiriku Fondi esimees Jüri Trei.

Samal ajal hakkasid selle teemaga tegelema ka Peterburi kodu- ja arhitektuuriajaloo uurijad (nt Igor Harlamov, Viktor Antonov, Sergei Boglatšov) ja *Spetsprojektrestavratsija* esindajad, kasutades Peterburi arhiivide materjale. Ilmusid mõned artiklid kogumikes ja Peterburi pühakodade entsüklopeedias. Eesti uurija Raimo Pullat pühendas Jaani kirikule osa oma raamatust (Pullat 2004), kus olid kasutatud trükiseid ja arhiivimaterjale. Kuid omaette uurimust Peterburi Jaani kiriku kohta ei olnud seni välja antud ja eesti koguduse ajalugu selle asutamisest kuni tänase päevani ei olnud päriselt selge.

Material, mis oli meie käsutuses, kui otsustasime Jaani kiriku ajalooga tegelema hakata, oli päris mitmekesine. Uurimistöö käigus oli võimalus kasutada erinevaid allikaid:

- 1) arhiivi-, muuseumi- ja raamatukogufondid;
- 2) trükitud allikad (nt koguduse trükised ja aruanded) ja kirjandus;
- 3) käsikirjad (nt biograafilised mälestused);
- 4) perioodika;
- 5) erakogud (leerikaardid, fotod jmt).

1. Arhiivi-, muuseumi- ja raamatukogufondid:

- Eesti Filmiarhiiv
- Eesti Kirjandusmuuseum
- Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu (eriti Baltika osakond)
- Eesti Rahvusraamatukogu
- Tartu Ülikooli Raamatukogu
- Venemaa Riiklik Ajaloo Arhiiv
- Sankt-Peterburgi Riiklik Ajaloo Keskarhiiv
- Sankt-Peterburgi Riiklik Kino-, Foto- ja Fonodokumentide Keskarhiiv

Uusi uurimisvõimalusi annab nüüd uues hoones avatud Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv. Arhiividokumendid on lugejatele kättesaadavad alates jaanuari lõpust 2009. Selles mahukas

hoones on olemas fondid, mis on seotud Peterburi eestlastega – eesti koguduse ja seltsidega. Sellel arhiivil on olemas oma portaal <http://fgurgia.ru>, kust on siiski päris raske vajalikku informatsiooni üles leida. Täpsemat otsingusüsteemi saab kasutada vaid arhiivis. Nii interneti- kui arhiivisüsteemi parandamise ja täiendamisega ikkagi tegeldakse. Kahjuks ei ole siiani avatud kõik fondid. Kuid tuleb ära märkida häid töötingimusi, suurt lugemissaali ja arhiivi lahket noort töökollektiivi, kes on alati valmis aitama.

Jaani koguduse kirikuraamatud asuvad Sankt-Peterburgi Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Pskovskaja tänaval. Kiriku ajalugu nõukogude ajal on kajastatud Sankt-Peterburgi Riiklikus Keskarhiivis Varfolomejevskaja tänaval.

Uurimistöö jaoks oli oluline kasutada nii Eesti kui Vene riiklike arhiivide allikaid. Nii oli võimalik anda täielikum ülevaade, kontrollida informatsiooni, selgitada ebatäpsusi, parandada vigu fotode kirjeldustes jmt.

2. Trükitud allikad (nt koguduse trükised ja aruanded) ja kirjandus.

Jaani kiriku ajaloo koostamise katseid oli tehtud revolutsioonieelsel ajal, mil ilmusid väiketrükised (Kiriklik Leht Eesti Jaani kogudusele Peterburis. 1884. Nr 1. Tartu; Peeterburi Eesti Jaani koguduse ja kiriku minewik ja praegune seisukord: Mitme wana koguduseliikme mälestused. 1914. Peterburi). Esimese väljaande initsiaatoriks oli Jakob Hurt, aga *Kirikliku lehe* esimene number jäigi viimaseks.

Uurimistöö käigus püüdsime koostada Peterburi eesti koguduse vaimulike nimekirja, mis vajab siiski veel täiendamist. Selle töö juures aitasid saksa allikad, kus leidub Venemaa luteri kirikute vaimulike nimesid ja elulugusid.

Jaani kiriku ja nende hoonete autorluse täpsustamiseks oli vaja tegeleda Peterburi linna arhitektuuriajalooaga. Kasulikku informatsiooni saadi ka Peterburi saksa luteri koguduste ajaloost – on ju Jaani kirikut mõnikord nimetatud ka saksa-eesti koguduseks.

3. Käsikirjad (nt biograafilised mälestused).

Mälestusi Jaani kiriku ja Kolomna kohta, kus on elanud palju Peterburi eestlasi, leiab mitte ainult eesti allikatest vaid ka peterburilaste mälestustest, kuna kohalikel eestlastel oli kindel osa Peterburi ja selle elanike igapäevaelus. Sellised eestlaste omadused nagu hea kasvatus,

vastutustunne, korralikkus, majanduslik mõtlemine ja oma usuliste tõekspidamiste järgimine jätsid Peterburi elanike mällu sügava jälje.

4. Perioodika.

Väga huvitavaid fakte ja nüansse lisavad perioodikas ilmunud materjalid. Näiteks leiame me 1861. aasta *Perno Postimehest* kiriku kirjelduse ja joonise, aga ka loo ehituse käigust ja sisseõnnistamise päeval toimunust. Tänu sellele võime üsna hästi ette kujutada seda Peterburi eestlastele nii tähtsat päeva.

Päris palju kasulikku informatsiooni ja pilte Jaani kiriku kohta leidub ka *Olevikus*, vanas *Peterburi Teatajas*, *Pealinna Teatajas* ning *Rahvalehes*, kus 1939. aastal ilmusid L. Piirvald-Paapi mälestused koos fotodega. Leningradi-aja perioodikas on tunda nõukogude aja koloriiti.

Viimastel aegadel on ilmunud uusi allikaid, mida saavad kasutada tulevased ajaloouurijad Peterburi Eesti Kultuuriseltsi, Jaani koguduse ja Jaani Kiriku Fondi ajalehes *Peterburi Teataja*, mis on praeguse eestlaskonna elu kajastajaks.

5. Erakogud.

Erakogudes leidis väga huvitavaid materjale, nt Jaani kiriku leerikaarte ja fotosid leerilastest. (III. 7) Märkused fotodel aitasid välja selgitada nimesid ja daatumeid. (III. 8) Kahjuks on paljud erakogud meile siiski veel kättesaamatud.

Seni pole me erakogudest leidnud ühtegi grupipilti Jaani kiriku leerilastest. Kuid Peterburi fotoarhiivis on olemas leerifotosid Leningradi oblasti eesti luteri kirikutest. Tahaks loota, et niisuguseid fotosid on säilinud kas erakogudes või väliseesti arhiivides.

Päris tihti pöörduvad meie poole inimesed Peterburist ja Eestist, kes otsivad andmeid oma sugulaste kohta, kes olid Jaani kiriku liikmed. Nüüd saame huvilistele nõu anda, kust vajalikku teavet saada.

Uurimistöö tulemuseks on kahekeelne väljaanne *Eesti Jaani kirik Peterburis* (Mahtina 2009), mis nägi ilmavalgust tänu Rahvusaaslaste programmi ja Jaani Kiriku Fondi kaasabile. See raamat annab üldise ajaloolise ülevaate Jaani kiriku ajaloost, kuid seda tuleb siiski pidada vaid uurimistee alguseks. Töö käigus on tõstatunud küsimusi, mis ootavad veel

oma lõplikku lahendust, näiteks koguduse esimese kirikuruumi asukoht, kirikuhoone, kiriku teenistusmaja ja koolimaja hoonete autorlus jne.

Sai ka selgeks, et varasemast ajaloost palju keerulisem on tegelda lähiajalooaga, kuna siis peab uurija rääkima inimestega, aga iga inimene näeb sündmusi oma nurga alt.

Nii Peterburis, Eestis kui ka välismaal elavatel eestlastel on suur huvi Jaani kiriku vastu. Tähelepanu on üles näidanud ka Peterburi linna ajaloo ja rahvusteaduste uurijad. Peterburi linna ajalooaga tegelejad märgivad, et nad on saanud nende jaoks täiesti uut ja huvipakkuvat informatsiooni just eesti allikatest. Ja vastupidi – informatsioon Venemaa arhiividest ei ole eriti tuntud eesti lugejaskonnale. Sellepärast peabki informatsiooni Jaani kiriku kohta esitama vähemalt eesti ja vene keeles.

Jaani kiriku ajalugu on niivõrd mastaapne, et nõuab põhjalikku täiendavat uurimist. Oleme alles protsessi alguses, mida peab jätkama kasutades arhiiviallikaid nii Eestis kui Peterburis. Materjalide kättesaadavus ja kasutamine on ikka veel päris keeruline. Loodetavasti saavad väliseesti arhiivid anda tulevikus kasulikku informatsiooni.

Edaspidine uurimistöö eeldab täiendavate ajaloodokumentide, fotode ja Jaani kirikuga seotud tuntud inimeste bibliograafiliste andmete kogumist. Oleks vaja koostada biograafiline leksikon ning fikseerida koguduse tegevust kaasajal.

Peterburi Jaani kiriku ajaloo tähtsus ja tähendus tänastele Peterburi eestlastele on eriti aktuaalne kirikuhoone taastamise idee kontekstis. Jaani koguduse ja kiriku taastamine on tänase Eesti Vabariigi ja Peterburi eesti diasporaa üks olulisemaid ülesandeid. Jaani kiriku ajaloo uurimine saab märgatavalt rikastada nii Peterburi linna kui Eesti ajalugu. (III. 9-10)

Kirjandus

Антонов Виктор, Кобак Александр. *Святые Санкт-Петербурга: христианская историко-церковная энциклопедия*. (При участии С.В. Боглачёва). Лики России: Санкт-Петербург (2003).

Харламов, Игорь. "Церковь св. Иоанна: К истории строительства." *Коломенские чтения 2003-2006: Альманах № 1*. Издательство Санкт-Петербургского государственного университета: Санкт-Петербург (2007): 127-130.

Kiriklik Leht Eesti Jaani kogudusele Peterburis. [Tartu] Nr 1 1884.

Mahtina, Veronika. *Eesti Jaani kirik Peterburis=Эстонская церковь Св. Иоанна в Петербурге*. Tallinn: Ferdida (2009).

Peeterburi Eesti Jaani koguduse ja kiriku minewik ja praegune seisukord: Mitme wana koguduseliikme mälestused. Peterburi (1914).

Pullat, Raimo. *Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine kuni 1917*. Tallinn: Estopol (2004).

Illustratsioonid (foto alla!)

1. Gravüür "Vaade Neeva jõe ja Kadetikorpusele" (J. Vassiljev, M. Mahhajev). 1753.

2. Eesti luterliku koguduse kirik. 1855. (Drovjanoi põik)

Allikas: Th. Jungblut, Die Gründung der evang.-luth. Kirchen in Russland nebst einer Geschichte der Kirchen dieser Confessionen in St. Petersburg. St. Petersburg, 1855.

3. Imselt sama hoone (Drovjanoi põik 5). 2007. Autori foto.

4. Peterburi Eesti Jaani kirik Ofitserskaja tn 54 (Dekabristide tn 54 a). Foto: Eesti Kirjandusmuuseum.

5. Jaani kiriku altar. Foto: Eesti Kirjandusmuuseum.

6. Dekabristide tänav. Paremalt Jaani kirik. 1930. aastad. Foto: Sankt-Peterburgi Riiklik Kino-, Foto- ja Fonodokumentide Keskariiv.

7. Marie Turu leerileht Rudolf Kallase allkirjaga. 1909. Jelena Vereštšagina erakogust.

8. Postkaart Jaani kiriku altari, fassaadi, oreli, kooripealse ning pastor Rudolf Kallase portreega. 1908. Inga Sudakova erakogust.

9. Endine üürimaja, Jaani kiriku hoone ja endine teenistusmaja. Autori foto. 2007.

10. Jaani kiriku taastamise projekt. 2009.